

ALİ EMİRİ EFENDİ, KÜTÜPHANESİ VE ÇIKARDIĞI MECMUA

MÜJGÂN CUNBUR*

Büyük insanlar vardır, doğdukları toprakların yüz akıdırlar. Onlar yalnız yaşadıkları sürece değil, bu dünyadan göçüp gittikten sonra da eserleriyle, yaptıkları iyi işlerle ve hayırla yâd edilirler, hemşehrileri için gurur vesilesi olmaya devam ederler. İşte Diyarbakırlı Ali Emirî Efendi de böyle bahtlı kişilerden biridir.

Bu konuşmada** sizlere Ali Emirî Efendi'nin kitap merakından, bu merak sonucu meydana getirdiği kütüphanesinden ve özellikle bu kütüphanenin nasıl kurulduğunu anlattığı mecmuasından söz edeceğim. Ali Emirî Efendi Kütüphanesi, daha doğrusu kurucusunun ısrar edip koyduğu adıyla Millet Kütüphanesi yalnız Diyarbakır kültür tarihi için değil, bütün memleketin kültürel geçmişi bakımından önemlidir, değerlidir; Türk kütüphane tarihinde kendine has yeri vardır.

Önce bu değerli kültür kuruluşunun meydana gelişinde ilk âmil olan Ali Emirî Efendi'nin kitap merakı üzerinde duralım:

Ali Emirî Efendi bu kitap merakını sonradan *Tarih ve Edebiyat* adını verdiği mecmuasında şöyle anlatır:

“Bende kitap merâkı dokuz yaşında hâsıl olmuştur: Bu gün tam altmış senedir ne gecem gece, ne gündüzüm gündüzdür. Ömrüm kâmilen bu merâk arkasında koşmuştur. Şöyle ki: Diyarbekir'de bundan beş altı yüz sene evvel tamâm 1.040.000 cildi hâvî bir kütübhâne bulunduğunu¹ pederim ve akrabalarım bana hikâye ederlerdi. Çocukluk bu ya; böyle milyonluk bir kütübhâne meydâna getiremezsem bile karınca kaderince

* Dr., Yazma Eserler Uzmanı. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Asli Üyesi.

** 21 Mart 1988 Dicle Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Konferans Salonunda yapılan konuşma.

¹ Bu kütüphane için ayrıca bkz. Ali Emirî, “Diyarbekir “Amid” Şehrinde Vaktiyle Bir Milyon Kırkbin Cild Kitabı Havî Cesim Bir Kütübhane”, *Tarih ve Edebiyat*, sene 1, aded 2, 30 Eylül 1338, s.23-27.

hiç olmazsa onbeş, yirmi bin cildlik bir kütübhâne meydâna getirebilirim ya, diyerek dokuz yaşından şimdîye kadar tam altmış sene oluyor elime ne kadar para geçerse kâmilen kitâb almağa hasr u tahsîs etmeği Cenâb-ı Hak ile ahd u misâk eyledim. İşte o târihten beri kitab almağa başladım. Bundan altı sene evvel kitâblarıma bir göz gezdirdim, onbin cild mikdârından ziyade olduğunu tahmîn ettim ve zaten “kalu belâ”dan beri millet nâmına vakf etmiş olduğum bu kitâbları enzâr-ı umûmiyeye vaz’etmeğe karar verdim. Yârân-ı kirâmım hâneme gelip mütâlaaya başladılar. Fakat ahşab binâlara mülâsık olması yüzünden Hudâ nekerde bir harîk vuku’ bulursa dünyalar değen bu kitâbların bir daha yerine konulamıyacağını yârân-ı kirâmım kemâl-i teessüfle ihtâr ettiler.”

Ali Emirî Efendi’nin daha sonra söylediklerine, kütüphanenin kuruluşu sırasında devam etmek üzere, bu büyük kitap meraklısı hakkında söylenenler üzerinde duralım. Bu konuda merhum Prof.Dr. Faruk K.Timurtaş şunları yazıyor:

“Bir kitap meraklısı, daha doğrusu bir kitap hastası olan Ali Emirî Efendi bütün hayatını bu sevda ile geçirmiştir. Tarihçi Ahmet Refik’in ifadesiyle “Onun için aşk, saadet, hayat kitaplarıydı”. Onun dünyası kitapları olmuştur. Evlenmemiş, kitap mütalaası için erken emekli olmuş, kendini sadece kitaplara vermiştir. İhtisası aşan bir merak ve sevgi ile, maddî ve manevî sıkıntılara katlanarak binlerce değerli kitap toplamış ve bunu hayatının maksat ve gayesi bilmıştır. Kendini kitaplara, kitapları ise milletine vakfetmiştir.”

Prof. Timurtaş daha sonra sözlerini şöyle sürdürür:

“Ali Emirî Efendi, kitabı sadece merak dolayısıyla toplayan kitap sever (bibliyofil) ve kitap hastası (bibliyoman) değil, kitaptan iyi anlayan bir kitap uzmanı, bir kütüphaneci ve bibliyografır.”²

Reşat Ekrem Koçu’nun *İstanbul Ansiklopedisi*’ne “Ali Emirî Efendi” maddesini yazan Muzaffer Esen sözlerine:

“Bir ömrün bütün kazancını ve bütün ihtirasını kitap almağa ve okumağa hasreden kitap meraklısı” diye başlamış daha sonra şu cümlelerle devam eder:

“...şiiir merakına bir de kitap biriktirme merakı katıldı. Beraberinde taşıdığı kitap sandıklarının sayısı gün geçtikçe arttı. 1313 (M.1895) de Les-

² *Son Havadis Gazetesi*, 31 Mart 1979, s.2.

kovik muhasebeciliğinden İstanbul'a döndüğü vakit bu sandıkların sayısı ondokuzu bulmuştu.

Emirî Efendi'nin bu kitap merakı gittikçe artan sevimli bir ihtiras halini alıyordu. Yanya'da bulunduğu Arapça bir kitabın ikinci cildinin "San'â"da bir zâtın elinde bulunduğunu öğrenince bu cildi de elde etmek için muhâbereye girişti, buna muvaffak olamayınca kitabı istinsah etmek üzere Yemen'e gitmeğe kalktı, Yemen'de bir memuriyet istedi, tayin edildi. Fakat bu sırada kitap sahibi kitabı satmağa razı olmuştu, onun için yeni tayin edildiği vazifesinden istifa etti.

Emirî Efendi'de kitap merakı o kadar ileriye varmıştı ki, parasiyle elde edemediği kitapları binbir rica ve niyaz mukabilinde ödünç alır, çok kısa bir müddet içinde istinsah ettirir veya bizzat istinsah ederdi. Millete yadigâr bıraktığı Millet Kütüphanesi'nde el yazısıyle istinsah edilmiş 721 kitabın varlığı bu ihtirası açığa vuran güzel bir örnektir."

Bu 721 kitabın arasında İbni Kemal Paşa'nın on ciltlik *Âl-i Osman Tarihi* de vardır.

Ali Emirî kitap okumaya, alışkanlık halinde, dokuz yaşında başlamıştır. İşte bu sırada babası onu ticarete alıştırmak için dükkânında çalıştırmak istemiştir. Ancak çocuk Emirî, dükkânın bir köşesine oturup derin derin okumaya dalarmış, dükkâna gelen müşterilere de neden sonra başını kitaptan kaldırıp "Gerçekten alacaksan çıkarayım, almayacaksan benim kaybedilecek zamanım yok." dermiş. Müşterilerin azarlanması sonucu dükkâna gelip gidenlerin azaldığı görülmüş, baba da çaresiz bu okuma meraklısı oğlunu dükkânından uzaklaştırmıştır.

Ne var ki büyüdükten sonra Ali Emirî'nin hayatı sahhaf dükkânlarında nadir bir eser bulmak ve koleksiyonunun eksiklerini gidermek için kitap aramakla geçmiştir. İşte Kaşgarlı Mahmud'un *Divanu Lugati't-Türk* ünün bulunuşu bu arayışlara bir örnektir. Eseri alabilmek için büyük çaba harcayan Ali Emirî sonunda, o devir için bir servet demek olan 1500 TL. karşılığında bu çok nadir yazmayı satın almaya muvaffak olmuştur.

Ali Emirî Efendi doğu kitaplarında çok iyi anladığını bir yazısında şöyle ifade eder:

"Benim şark kitaplarımdaki ihtisasıma değil sen, dünyada hiç bir kimse bana mâkis olamayacağını otuz kırk senelik tecrübe ile muhte-

rem umum kitapçı esnafı pekalâ bilirler. Görüyorsun ya, hiç bir hususta sen benimle boy ölçecek bir adam değilsin.”

Bu sözlerde Ali Emirî Efendi'nin kendine has, sıkça ortaya çıkan yüzü görülmektedir. Bu yüz, çabuk öfkelenen, öfkelenince muhatabına çok ağır hakaretler eden veya yazan Ali Emirî'ye aittir.

Ali Emirî'nin kolayca yazdığı söylenen pekçok şiiri, kitapları ve ilerde üzerinde duracağım, dergisi dışında, arkasında bıraktığı en büyük eseri hiç şüphesiz koleksiyonunu bağışlayıp millete malettiği “Millet Kütüphanesi”dir.

Millet Kütüphanesi İstanbul'da Fatih'te eski Tramvay Duragında, halen otobüs durağının çok yakınında, Feyziye Medresesi diye anılan Feyzullah Efendi Medresesinde 17 Nisan 1916 (6 Nisan 1332) günü kurulmuştur. Medresenin bir yüzü caddeye bakan köşedeki büyük dershanesi okuma salonudur. Bunun karşısındaki mekânda kütüphanedeki çok nadir eserlerin teşhir edildiği müze vardır. Medresenin yandaki sokağa bakan hücreleri idare ve memur odalarıdır. Arkadaki hücreler ise kitap depoları olarak kullanılmaktadır. Sonradan revak altları da camlanarak fiş dolaplarıyla bir kısım okuyucu masaları daha konulmuştur. Orta mekân bahçedir. Millet Kütüphanesi'ndeki Ali Emirî kitaplarının toplam sayısı 17856'dır. Bunların 3371'i yazma, 14485'i basma kitaptır. Kitapların 4771'i Arapça, 1087'si Farsça, geri kalanı Türkçedir.

Kütüphaneye daha sonradan Şeyhülislâm Erzurumlu Feyzullah Efendi'nin medrese kütüphanesinin koleksiyonuyla, Reşid Efendi, Veliyüddin Carullah, Pertev Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa vakıf koleksiyonları da eklenmiştir. Halen kütüphanede Ali Emirî, Feyzullah Efendi, Reşid Efendi kitapları bulunmaktadır, diğer koleksiyonlar Süleymaniye Kütüphanesi'ne naklolunmuştur. Ayrıca günümüz okuyucusunun ihtiyacını giderecek yeni harfli kitap ve gazete koleksiyonları da kütüphanede yer almıştır.

Bu *konuşma* hazırlanırken kütüphane vakfiyesini Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden arattım. Bulmak kabil olmadı. Ali Emirî'nin önce *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, sonra da *Tarih ve Edebiyat Mecmuası* adıyla çıkarttığı dergisini inceleyince bir vakfiye düzenlenmediği anlaşıldı. İbnülemin Mahmud Kemal İnal *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinde biraz kırıcı bir ifadeyle bu konuda şunları yazmaktadır:

“Fatih'de Şeyhülislâm Feyzullah Efendinin Kütüphanesine, kendi kitaplarını —bin velvele ile— vakf etti, bu suretle irfan-ı memlekete hizmet etti. Hizmeti şayan-ı takdir ve teşekkürdür.

Fakat muamele-i vakfiyeyi icrada öyle müşkilât gösterdi ve umuma karşı öyle imtinane başladı ki herkes bıktı, usandı.”³

30 Eylül 1338 (1922) tarihli *Tarih ve Edebiyat* dergisinde Ali Emirî Efendi konuya şöyle yaklaşır:

“Ben kitaplarım için ne Evkafa ne de bir mahalle müracaatta bulunmamıştım. Ol vakit Şeyhülislâm ve Evkaf Nazırı bulunan zatten şöyle bir mektup aldım.”

diyen A.Emirî Efendi Şeyhülislâm Hayri Efendi'nin 20 Cemadiyelûlâ 1334 (1916) tarihli mektubunun metnini dergisinde yayımlamıştır. Mektupta Hayri Efendi bu değerli kütüphaneyi vakfetmeyi düşündüğü haberini sevinçle öğrendiklerini, kendisinin uygun göreceği şekilde, istediği adla adlandırıp korumaya hazır olduklarını bildirmiştir.

Bu mektuba cevaben Ali Emirî şu şartları ileri sürer:

1. Münasip bir yer temin edilmesi,
2. Ölünceye kadar nazır olarak kendisinin kitapların başında bulunması,
3. Yüzbin adet Doğu dillerinde, yüzbin adet Batı dillerinde yeni kitap satın alınıp koleksiyona katılması,
4. Yeteri kadar personel sağlanması,
5. Kütüphaneyi çalıştırmak için bir miktar gelir ayrılması.

O sırada kitapların defteri yoktur. Evkaf Nezareti vakıf şartlarını kabul edince Ali Emirî seri yazı yazan yedi-sekiz kişilik bir gruba kitapların isimlerini ve kayıt numaralarını yazdırır, bu kayıt defterleri yedi büyük cilt tutar. Sonra bunlar ve kitaplar anahtarlarıyla birlikte, beş hafız-ı kütübe teslim edilir. Millet Kütüphanesi'ni ve müzesini günde yüzden fazla kişi gezer, kütüphaneden altı yılda yararlananların toplam sayısı tahminen onaltı bin kişidir. Açılışından dört yıl sonra kayıt defterlerinin yenilenmesi ve kitapların tescili için Ali Emirî Evkaf Nezaretine yazılı olarak müracaat eder, kayıt işlemiyle Kilisli Rifat (Bilge)nin görevlendirilmesini isterse de bu istek yerine getirilmez. Sonra *Amasya Tarihi* yazarı Hüseyin Hüsameddin (Yasar) görevlendirilir. Bu zat dört ay çalışıp dörtbinden fazla Arapça kitabın kaydını yapar, cedveli defterini yapmak üzere kayıtları götürür.

³ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, cilt 1, s.305.

Bu sırada gazetelerde “Ali Emirî Efendi Hüsameddin Efendi’ye divan yazdırıyor” diye bazı yazılar çıkmaya başlar. Daha önce de Emirî Efendi’nin vakıf işlemlerini uzattığına, kitaplarını tescil ettirmediğine dair yazılar, kütüphanesini Bursa’ya nakledeceğine ait bazı haberler çıkmıştır. Bu yazıların kısmen Köprülü-zade Fuad Bey tarafından yazıldığını veya yazdırıldığını zanneden Emirî Efendi, çok öfkelenmiştir. Bir yandan bu yazıların çıktığı *Tevhid-i Efkâr* gazetesinin sahibi Velid Bey’in kendisinden özür dilemesini istemektedir. Diğer taraftan Köprülü-zade’nin Köprülü soyundan olmayıp Kibleli-zade olduğunu ispat sadedinde mecmuasında bir takım makaleler de yayınlamıştır.

Daha sonra *Tarih ve Edebiyat* dergisinin ikinci sayısında (s.23-27) çıkan “Diyarbakir ’Âmid’ şehrinde vaktiyle bir milyon kırkbin cilt kitabı havi cesim bir kütüphane” adlı yazısında Millet Kütüphanesi’ni kurmakta başlıca âmil olan hususu açıklamıştır.

Yine derginin ikinci sayısında yazarın şöyle bir mütalâası daha yayımlanmıştır:

“İşte benim ta zamân-ı sabâvetimden beri mâmelekimi kitâb uğruna sarf ettiren şu (1.040.000) cildi hâvi kütübhânenin mümkün mer-tebe ihyâsı iştiyâkıdır. Haberim yok iken Şeyhülislâm Hayrî Efendi’nin yukarıda *İleri* gazetesinden naklen ve aynen dercettiğim makalede görüldüğü üzere doğrudan doğruya o tezkireyi bana yazması, altmış senelik arzu ve tahassürümü galeyâna getirmiş, vereceğim kitâbları şimdilik 100.000 cilde iblâğ etmek ve yanında bir de 100.000 cilt ve daha ziyade olmak üzere Avrupa lisanlarını hâvi bir kütübhâne teşkil etmek şartıyla muvâfakat eylemiş idim. Meseleye vâkıf olan müşarünileyh Mustafâ Hayrî Efendi bu hususta dâmen-i dermiyân-ı himmet oldu.”

Daha sonra yazdıklarından anlaşıldığına göre nazır ve memurların sıkça değişmesi bu şartların yerine getirilmesini önlemiştir.

Sonunda Millet Kütüphanesi’nde 100.000 cilt Doğu, 100.000 cilt Batı kitabını bir araya toplama şartını yerine getirme çarelerini bulmak üzere, Ali Emirî nazırlardan ve diğer üst makamlı zevattan oluşan bir encümen kurulması için nazırlara ve ilgili zevata birer tezkire gönderir. Tezkireden anlaşıldığına göre böyle bir encümen daha önce de kurulmuş, toplantılar yapmıştır. Araya Umumî Harb’in girişi ve diğer sebepler bu toplantıların sürdürülmesini engellemiştir. Tezkirede Encümenin Millet Kütüphane-

si'nde 11 Nisan 1337 (1921) tarihinde yapılacak toplantısına çağrıda bulunmaktadır. Şeyhülislâm vekilinin, nazırın, saraydan bir damat paşanın, yüksek dereceli bazı memurların katıldığı bu toplantıya Ali Emirî Efendi, Millet Kütüphanesi'nin kurucusu ve nazırın sıfatıyla bir takrir vermiştir. *Tarih ve Edebiyat* mecmuasının ikinci sayısında tam metni verilen (s.31-33) bu takrirden özellikle yüzbin cilt veya daha fazla kitabı alacak ve batı kitaplarına tahsis olunacak yeni bir kütüphane binasının yapımı konusu üzerinde durulmuştur. Yeni bina Millet Kütüphanesi'nin yanındaki arsada kurulacak ve aynı adla adlandırılacaktır. İnşa gideri I.Abdülhamid'in imarethanesinin yerine yapılan Dördüncü Vakıf Hanı'nın kira gelirinden karşılanacaktır. Encümeninde tutulan zabıtnamedeki kararlarda takrire uyulmuş, kütüphane binasının yaptırılması, giderinin Dördüncü Vakıf Hanı'nın kira bedellerinden karşılanması, bu handa bulunan Fransız askerî kuvvetlerinin çıkarılması için Hariciye Nazırınca Fransa nezdinde teşebbüste bulunulması istenilmiştir.

Ali Emirî Efendi'yi böyle bir kütüphane binası yaptırmaya teşvik eden ve Millet Kütüphanesi'nin kurulmasında ikinci âmil olan bir lâyiha bulunmaktadır. Bu lâyiha 1287 H.(1871 M.) yılı ortalarında meşhur Münif Paşa tarafından daha Efendi diye anılırken yazılmış, buna Pertev Paşa bazı eklentiler yapmış, Sadrazam Âli Paşa'ya sunmuştur. Âli Paşa'nın da bazı düzeltmeler yaptığı bu lâyihada İstanbul Çenberlitaş'taki yanık Elçiler Hanı arsasında, asrın ihtiyaçlarına cevap verecek kitapların yer alacağı bir Millet Kütüphanesi'nin inşa edilmesi isteniyordu. İşte Ali Emirî Efendi koleksiyonunu bağışladığı kütüphaneye Millet Kütüphanesi adını vermekle bu yarım kalmış teşebbüsü tamamlamaya niyetleniyordu. Batı kitapları için yeni bir bina yapımına teşebbüsle de lâyiha doğrultusunda hareket ediyordu. Bu lâyihanın bir nüshası Millet Kütüphanesi'ndedir. Bu nüshanın arka yaprağına yazdığı notta Ali Emirî Efendi "Millet Kütüphanesi"ni kurmakla lâyihada tasavvur olunan kuruluşu gerçekleştirdiği için memnuniyetini belirtir.

İşte kurduğu kütüphaneye bazı kişilerin ısrarına rağmen "Ali Emirî Efendi Kütüphanesi" veya "Âmid Kütüphanesi" adını vermeyişteki direnmenin altında yatan sebep, vaktiyle kurulması düşünülen "Millet Kütüphanesi"ni bizzat gerçekleştirmiş olmak ve çoğu zaman imkânsızlıklar içinde yıllarca topladığı kitapları millete mal etmektir.

Tarih ve Edebiyat mecmuasının 31 Teşrin-i evvel 1338 (1922) tarihli üçüncü sayısında Ali Emirî Efendi'nin "Millet Kütüphanesi Ne Suretle

Teşekkül Etti” başlıklı bir makalesi daha vardır. (s.53-65) Bu uzun makalede Emirî Efendi bir kere daha Millet Kütüphanesi'nin kuruluş sebepleri, koleksiyonun konulması için düşünülen yerlerden Yerebatan'daki kârgir ve boş bina, yangın geçirmesi üzerine boşaltılan Şehid Ali Paşa Kütüphanesi'nin binası, Amucazade Hüseyin Paşa Medresesi ve Kütüphanesi ve diğer yerler üzerinde durmuş, sonra da *Divanu Lugati't-Türk*'ün, bastırılmak üzere, Talât Paşa tarafından aldırılışını, buna karşılık olarak para verilmek istenişini, kendinin reddedişini, Feyzullah Efendi Medresesi'nin kütüphane binası olarak kabul edilmesini, yandaki bina ve arsanın satın alınmak için yapılan teşebbüsü, kitapların medreseye nakli ve koleksiyonun kamu yararına açılması üzerine Talat Paşa'nın memnuniyetini ve söylediği sözleri, Ali Kemal'in Maarif Nazırlığı sırasında çekilen sıkıntıları anlatmıştır. Bu arada bazı belgelere de yer vermiştir. ⁴

Ancak basında yine zaman zaman yazılar çıkmakta, bunlardan birinde Ali Emirî'nin kitap sayısını çoğaltmak için bazı vakıf kütüphanelerinin koleksiyonlarını kendi kütüphanesine naklettiği söylenmektedir. Feyzullah,

⁴ *Tarih ve Edebiyat*'ın 62. sayfasında yayımlanan 6 Nisan 1332/16 Cemaziyelahire 334 tarihli, Emirî, Osman Sahib, Reşad, Fuad, Hayri, Nail, Reşid, Ali Tal'at, Mehmed Tahir imzalarının bulunduğu bir karar bu vesikalara bir örnektir. Bu belgede kütüphanecilik tarihimiz bakımından önemli sayılabilecek şu satırlar yer almıştır:

“.. ve yeniden teclidi lâzım gelen (1) veya noksan yazılan (2) veyahud yaprakları kopmuş (3) ve fersudeleşmiş (4) olan veya yeniden *tahrir* ve *istinsahı* icabeden yegâne ve nadir kitaplar için (5) muktazi *hattat* (6) ve *mücellid* (7) ve *müzehhib* (8) ve *ressam* (9) ve *fotografçı* (10) ve *çerçevenciler* tehiyyesi (11) ve kütüphane *defterinin tanzimi* için *muktazi zevatın* (12) ve *hâfız-ı kütüblerin* (12) intihabı hususatının müşarünileyh Emirî Efendi ile Müessesat-ı İlmiye Müdiriyyetine tevdi ve biminneti'l-Kerim müceddeden meydana gelecek olan kütübhanenin (Millet Kütübhanesi) namıyla tevsimi ve şukadar ki şu mühim hususatın tamamen hayyiz-i fi'le iktirarı kütübhanenin derece-i matlubede ikmaline vabeste olduğundan haricî inşaatı peyderpey itmam olunmak üzere dahil-i daireye girilecek kapının şimdiden inşası ve kadim kütübhaneye odasındaki kitapların diğer mahalle nakli ile kütübhaneye ref' olunarak burasının da kütübhaneye şekline ifragı (14) ve dahil-i daire miftahının Ali Emirî Efendi'ye itası ve cüz'î ve külli bilcümle nevakısın aid oldukları dairece müşarün-ileyh Emirî Efendi'nin arzu ve tarifine tevfikan ikmalî (15) hususuna ve İnşaat Müdiriyyet-i Umumiyyesiyle Müessesat-ı İlmiye Müdiriyyetine tebligat icrasına müteffikan karar verildi.”

Bu belge Emirî Efendi'nin kütüphanede teşkil ettirdiği Encümen'in tutanağıdır. Böyle bir encümenin kuruluşunu tenkit eden İbnülemin Mahmud Kemal “*Son Asır Türk Şairleri*” (s.305)'nde şunları yazar:

“Evkaf Müzesi'ni takliden Şeyhülislâm ile vükelâdan mürekkebe kütübhanede bir idare meclisi teşkil ederek aralıkta anları toplar, bir takım beyhude işlerle işgal ederdi.”

Bu cümlelerin başında ayrıca Ali Emirî Efendi'nin “Millet Kütüphanesi Nazır” diye kazırdığı “koca mühür”, bu mühürle dairelere yazdığı resmî yazılar ve yetkisi dışına çıkışı da küçümsiyen bir ifadeyle kaleme alınmıştır.

Cârullah Veliyüddin ve Reşid Efendilerin ve Pertev Paşa'nın koleksiyonlarının bir araya getirilişi, daha 1917-1918 yıllarında başlayan İstanbul kütüphanelerinin birleştirilmesi siyasetinin bir uygulaması olup özellikle bazı harap binalardaki koleksiyonlar imkân ve yeri olan kütüphanelerde toplanmaktadır. Bir diğ erinde *Yeni Şark* gazetesinde Ali Emirî Kütüphanesi'nin yine Bursa'ya nakledileceği, Evkaf nezdinde bu kütüphaneyle ilgili yapılmış olan başvuru bulunduğu, kütüphanenin halâ vakıf ve tescil olunmadığı söz konusu edilmiştir. Ali Emirî dergisinde bütün bu yazıları bir kere daha yayınlamış, onlara yalnız yer vermekle kalmamış, bazılarında öfkeli cevaplar da vermiştir. Bu arada içinde şöyle beyitlerin bulunduğu gazeller de yazmıştır:

*“Evkâfa yanaştım şu kütübhâne yüzünden
Zannetmeyiniz şimdi benim sîm ü zerim yok”*

Kütüphanenin okuyucuları arasında onu öven şiirler yazanlar da vardır. Bunlardan Seyfeddin Bey:

*“Avdetle kütübhânededen üstâd eve akşam
Endişeye dalmıştı yine hâtır-ı nâkâm”*

beytiyle başlayan uzun bir manzumede:

*“Ecdâdımızın mülkünü ihyâya çalıştın
Eslâfımızın şânını i'lâya çalıştın
Şehrâh-ı maârifte bize râhber oldun
Mekteb açarak millete ayn-i peder oldun”*

beyitlerinden sonra:

*“Bir hayli münevver ulemâ sâhib-i irfân
Bir hayli mükemmel üdebâ hayli sühendân
Hepsi edecekler bu kütübhânedede tahsîl
Herkes edecek nâm-ı semâ-pâyeni tebci'l”*

demiş, manzumenin son beyitlerinde Ali Emirî Efendi'nin ömrünün uzun olmasını dileyerek şiirini tamamlamıştır.

Ali Emirî Efendi Kütüphanesi çok nadir yazmalarıyla Türk kültür tarihi için gerçekten değerli ve pek önemli bir birikim, bir hazinedir. Koleksiyondaki tarih ve edebiyat kitapları, bu arada divanlar hem sayıları ile hem de çeşitlilikleriyle dikkati çekerler. Diyebilirim ki bu koleksiyon, sanki bir Millî Kütüphane'nin temelini oluşturacak şekilde toplanmıştır. Nitekim

Münif Paşa'nın Millet Kütüphanesi ile ilgili lâyihası bir bakıma da Millî Kütüphane'nin kuruluşu için yapılan ilk teşebbüslerden biri sayılabilir. Ali Emîrî Efendi'nin gerçekleştirdiği kuruluş bu teşebbüsün bir merhalesidir.

Nihayet Ali Emîrî Efendi'nin şimdiye kadar pekçok kere sözünü ettiğim, kütüphanesi için bilgi kaynağı olan mecmuasına gelince, bu dergi *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası* adıyla 31 Mart 1334'te çıkmaya başlamıştır. Derginin ilk sayısının başındaki yazısında *Vakit*'te çıkan, Millî Tarih'in Tetebbuları ve *İkdam*'da yayımlanan "Kitapların Zayıyatı" adlı makalelerini andıktan sonra:

"Mütebaki makalelerimi yövmî gazetelere müracaattan ise başlıca bir mecmua ile yazmak hususunu bazı ihvân-ı kirâm tasvib ve ihtar eylediler.

Gerek bu makaleleri gerek tarihî, edebî, fennî birçok şuuunu havi şimdilik onaltı sahife olarak (Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası) namıyla ayda bir defaya mahsus şu risale-i mevkuteyi bi-avnihi'l-Kerim neşre başladım.

Mecmuamız hakkında ittihaz olunan hakikî meslek, Osmanlıların hayat-ı mâziye ve an'ane-i tarihiyye ve edebiyyelerine ve âbâ vü ecdâdımızın mefâhir-i milliyelerine ve bilhassa husûsî ve müteferrik evrâk-ı nâdire üzerinde kalarak tevârih-i Osmâniyyede yer bulmayan ve yahud gayr-ı kâfi derecede yazılan vekayi-i milliyenin tedkik ve taharrisile enzâr-ı enâma vaz'ına çalışmaktan ibarettir. Erbâb-ı ihtisas tarafından gönderilecek makalât ve vesâik suretleri ve saire mesleğe muvâfık ve risalemizin hacmi müsâid olduğu takdirde maatteşekkür dercolunacaktır."

Böyle denilmekle beraber dergi baştan sona Ali Emîrî Efendi'nin yazılarıyla dolu olarak yayımlanmıştır. Ancak Osmanlı padişah, şehzade ve hanım sultanların şiirlerine de bol bol yer verilmiştir. Denilebilir ki bu dergi aynı zamanda Köprülü-zade Mehmed Fuad Bey başta olmak üzere bazı zevatın yazılarındaki yanlışları tenkit etmek ve özellikle Köprülü-zade'nin soyunu araştırmak için çıkarılmıştır.

Arada kendi kütüphanesi yanında Maarif Vekâleti'nce satın alınmak istenen Halis Efendi'nin 9.000 cilt kitabının içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarılıp okuyucuların yararına sunulması gibi kütüphane tarihimizi ilgilendiren yazılar da görülmektedir.

Dergi 30 Eylül 1336 tarihli 31.Sayıdan sonra yayımına ara vermiş, 31 Ağustos 1338 (1922) den başlayarak (sene:1, aded:1) diye yeniden çıkarılmıştır. Bu kere derginin adı *Tarih ve Edebiyat*'tır. Bu başlığın altında "Mülk ü millete nâfi^e, tarih, edebiyat, fünun, iktisadiyat ve şuun-ı saireye müteallik mebâhis-i müfideyi havi mecmua-i şehriyyedir" ibaresi vardır. İlk yazıda derginin çıkış amacı:

"Bununla beraber mukaddemâ çıkardığım mecmuanın sekte-i tale ugradığı zamandan beri yârân-ı kirâmım tarafından tekrar neşri hakkında hüsn-i arzu ibraz buyurulduğu halde gönlüm sûret-i temayül göstermiyordu. Bâlâdaki tefekkür-i elim üzerine mecmuanın neşri feyz ü terakki-i vatan hakkındaki bir hüsn-i hidmeti mucib olmasa bile meselâ na't-ı nebevîden bir beyit yazılıp dercedilmiş olsa nezd-i ilâhîde bâis-i gufran olmak ümmidi beni yeni baştan şevk u gayrete getirdi."

cümleleriyle belirtildikten sonra derginin hacminin büyüdüğü ve yine ayda bir kere çıkacağı yazılmıştır. Dergi bu kere 5 sayı yayımlanabilmiş, ayrıca ek olarak da "*Vesâik-i âsâr*" adlı fasiküller halinde bir nazire derlemesi çıkarılmıştır. Gerek ilk, gerekse ikinci dergide Ali Emirî Efendi'nin çoğu nazire olarak yazılmış şiirleriyle diğer şairlere ait şiir ve nazirelere bol bol yer verilmiştir. Bu dergilerde Millet Kütüphanesi'ndeki bazı değerli yazmaların tanıtıldığı da görülmektedir. Bunlardan Artukoğlu Mahmud Bey Kütüphanesi için yazılmış robotlarla ilgili çok nadir bir yazmayla Edirne'deki Selimiye Camiinin Tarihçesi örnek olarak verilebilir.

Onun bütün bu yazı ve şiirlerinde en belirgin husus çok güçlü bir tarih şuuruna sahip oluşudur. Emirî Efendi Türk tarihine, özellikle Osmanlı hanedanına çok bağlıdır. Onların şiirlerini büyük bir takdirle dergisinde yayınlamış, bir kısmına da nazireler yazmıştır. Kütüphanesi Türk tarihi ve edebiyatı için ne derece yararlı ise, dergisi de yer yer bu iki konuda bazı bilinmeyenleri, bazı unutulmuş hususları aydınlatması bakımından baş vurulacak önemli bir bilgi kaynağıdır.

Kurduğu kütüphane halâ günde yüzlerce kişiye hizmet vermekte, ilk kitap müzemi olan Millet Kütüphanesi Müzesindeki Türk dilinin ilk temel eseri *Divanu Lugati't-Türk* başta olmak üzere, 88 divan şairinin minyatürü ile resimlendirilmiş *Meşâ'irü's-şuara* adlı Aşık Çelebi Tezkiresi, Yavuz'un ve Kanunî'nin divanları, meşhur hekim Sabuncuzade'nin içinde 156 tıbbî resim bulunan *Kitabu Cerrahiyeti'l-Haniyye* adlı tıp kitabı, Cem Sultan'ın, Şehzade Korkut ve Bayezid'in özellikle tezhipleriyle tanınmış

çok değerli divanları, Vezir Mahmud Paşa'nın kendi hattıyla tek nüsha divanı, Ebu'l-İzz'in minyatürlü mihanik kitabı ve daha nice tek nüsha veya müellif hattıyla yazılmış eser ilgi ve zevkle seyredilir. Eserlerin değeri hakkında bir mektubunda Ali Emirî Efendi şunları yazar:

“Bugün kitaplarımı çarşıya götürüp satacak olsam, bir gün zarfında elli bin liradan fazla kıymet verileceği erbab-ı ihtisasca muhakkak olduğu gibi zât-ı âlilerince de müsellemler olmak lâzım gelir. Ve hususiyle sair nevadir-i dünyadan olan kitaplarım şöyle dursun altmış senelik ihtisasımla kuvvetiyle Fatih Sultan Mehmed hazretlerinin divan-ı şahaneleri de dahil olduğu halde selâtin ve hanedan-ı Osmanıyyeye ait eş'ar-ı celileyi havi, tamamına muvaffak olduğum yazma bir koleksiyonum vardır ki bir misli Topkapı saray-ı hümayununda ve ne de dünyada mevcuttur. Yalnız bir mülûkî koleksiyonumu Avrupa müzelerine arza tenezzül etsem ne kadar kıymet getireceğini zât-ı devletlileri takdir buyurunuz.” dedikten sonra Paris'ten gelen bir kitapçının yalnız bir kitap cildine 500, iki kitabına da 2000 lira verdiğini yazar.

Bir başka yazısında da Fransızların bu kütüphaneyi Fransa'ya getirmesi şartıyla kitaplar için mükemmel bir bina yaptırıp kendisini de ömür boyu yönetici olarak atayacaklarını bildirdiklerini anlatmıştır. Onun Fransızlara verdiği cevap “Değil bir kitap, bir yaprak satmam. Çünkü vicdanıma karşı yarım asırlık namusum heder olacak”dır. Ayrıca “Ben bu kitapları devletimin bana verdiği maaşla topladım, öldüğüm zaman milletime kalması için.. Bir daha böyle bir teklifle gelerseniz sizi kovarım” dediği de bilinmektedir. ⁵

Ölümü üzerine *Millî Nevsal*'de şu satırlarla biten bir yazı çıkmıştır:

“Hayatı müddetince fotografisini aldırılmamış ve başkalarının almasına da muvafakat etmemiş olduğundan bugün elde bir tasviri bulunamamasına teessüf olunur. Mamafih kendisini tanıyanların hatırasında menkuş olan hayali ebedidir. Millete hediye etmiş olduğu kıymetli kütüphane ise merhumun timsal-i hakikîsidir. Nev'i şahsına mahsus derviş-nihad bir merd-i kâmil idi. Ali Emirî Efendi merhumun hayatı böyle birkaç satır ve birkaç sahife ile ifade olunamayacağı cihetle beminneti teâlâ ileride, bunun için bir risale-i mahsusa neşretmek üzere bu kadarla iktifa ettik.”⁶

⁵ *Revue des Deux Mondes* 1 Mart 1922 tarihli sayısında Maurice Pernot imzasıyla çıkan “Les Turcs et l'Islam” adlı yazıda Millet Kütüphanesi ve sahibi hakkında bilgi vardır.

⁶ *Millî Nevsal*, 3.Sene, 1340 (1924), s.350-352

Hayatında kimseye methiye yazmayan Yahya Kemal Beyatlı onun için bir gazel yazmış ve:

*“Muhtaç isen füyüzuna eslâf pendinin
Diz çok önünde şimdi Emîrî Efendi'nin
Yekpâre nûr olan bu kütübhâne-i nefîs
Yekpâre servetiydi bu âlemde kendinin
Ecdâd-ı pâkimiz gibi vakfetti millete
Hayrânı halk eser-i bî-menendinin”*

demıştır. Herhalde Ali Emirî Efendi ve kütüphanesi için bu mısralar kadar güzel, övgü kelimeleri bulmak çok zordur.

Evet, Ali Emirî Efendi yüzyıllar boyu süregelen Türk vakıf geleneğini devam ettiren yüce gönüllü hayır sahiplerinden biridir. Yattığı yer nur olsun, onu rahmet ve şükranla anıyorum.

Bibliyografya

- AKSAKAL, ALİ, “Ölümünün 60. Yılında Kitap Dostu Ali Emirî Efendî”, (1858-24 Ocak 1924), *Türk Kültürü*, 22 (250), 1984, s.25-28; *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 33(1), 1984, s.31-35.
- CUNBUR, MÜJGÂN, “Münif Paşa Lâyihası ve Değerlendirilmesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (2-3), 1964, s.223-231.
- ÖZTÜRKMEN, NERİMAN MALKOÇ, *Istanbul ve Ankara Kütüphaneleri*, Ankara 1957, s.53-60.
- TEVFİKOĞLU, DR.MUHTAR, “Millet Kütüphanesi Kurucusu Ali Emirî Efendi” *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 20(2), s.147-155.

